

Yrke: författare

LANDSKRONA OCH FALUN, 1895–1899

Steget från »arbetare till konstnär» var djärvt men nödvändigt. Selma Lagerlöf visste att hon måste få ägna all sin tid åt skrivandet för att nå dit hon ville i sitt författarskap. Hon led av att plottra bort och splittra sig, och ville inrikta sin vilja på detta enda: att bli Sveriges största författare. Avgörande för beslutet var förstås att hon kunde försörja sig på sitt skrivande. Och det kunde hon nu. Hon skriver triumferande till Sophie Elkan sommaren 1895:

Är jag ej märkvärdig att förtjäna pengar. I år har jag fått in jämnt 4000 utan att skriva en rad. I skolan, där jag knogat hvar dag, har jag däremot fått in 300, precis.³²²

Med tanke på att hennes lön när hon heltidsarbetade som lärarinna låg på 1 000 kronor om året, inser man att 4 000 var en ansevärd summa. Nu vågade hon tro på att hon kunde försörja sig och sina »gummor», som hon kallade mamman och faster Lovisa, på sitt skrivande och detta faktum bidrog förstås starkt till hennes självkänsla och uppfattning av sitt eget värde.

Selma Lagerlöf blev också allt bättre på att förhandla med förläggare och tidskriftsredaktörer. I ett av de första breven till Albert Bonnier, då hon förhandlar om arvudet för *Osynliga länkar*, skriver hon synbarligen helt ödmjukt:

Jag vet mycket väl, att jag skulle önska mig 50 kr. för ark för en upplaga af tusen exemplar och 75 för en å 1500,

men det är naturligtvis många andra faktorer än min önskan, som skall afgöra detta.³²³

Den anspråkslösa tonen skyler över det faktum att hon redan inför utgivningen av *Gösta Berlings saga* med hjälp från Sophie Adlersparre noga satt sig in i vad som var rimligt att begära utifrån vad andra författare fått. Adlersparre hade bestämt avrätt Selma Lagerlöf från att ta emot förskott från förläggaren för ännu inte skrivna böcker. »Dessutom har jag en viss afsky för det der förskottsväsende, allt se'n jag vet att, på grund af sådant, Strindberg blifvit Bonniers slaf och skrifvit sina populära otäckheter för att kunna afskudda oket.»³²⁴ Egentligen hade hon inte velat lämna Albert Bonniers förlag, men ekonomin drev henne. När hon hade skrivit på kontraktet med Bojesen senvintern 1895 var hon orolig att Bonnier skulle ta illa upp. Hon skrev till och med ett brev till Albert Bonnier, där hon förklarade varför hon varit tvungen att anta det högre budet. Ernst Bojesen hade köpt rätten till skandinaviska utgåvor av *Gösta Berling* samt förköpsrätt på kommande böcker under fem år, även det gällande hela Skandinavien. Det hela löste sig dock genom att Bonniers köpte rätten att ge ut Lagerlöfs böcker i Sverige av Bojesen, så att hon ändå stannade på förlaget. Selma Lagerlöf kommenterar till Ida Falbe-Hansen:

Bojesen har ordnat det så, att Bonnier alltjämt ger ut mina böcker. Det är mycket bra tycker jag. Det blir ingen annan ändring här hemma alltså än att Bonnier betalar till Bojesen och ej till mig. Han ger honom mer än han bjöd mig. Det är ej godt att reda sig mot herrarna — ³²⁵

Bonniers fick betala Bojesen 10 kr mer per ark än denne betalade Lagerlöf.

Först år 1900 övergick hon direkt till Albert Bonniers förlag, då kontraktet med Bojesen löpt ut.

Det viktiga var naturligtvis inte pengarna i sig, utan den frihet de möjliggjorde. Selma Lagerlöf var mycket medveten om att hon behövde resa, se världen och bilda sig för att

växa som författare, villket hon uttrycker i ett senare brev till Albert Bonnier: »Jag är allt mycket glad åt att bli väl betald, eftersom det sätter mig i stånd att studera och resa, så att jag kan gå framåt i mitt yrke».³²⁶

Nu när hon sagt upp sig från skolan och tjänat så bra med pengar, kunde den längre utlandsresa hon och Sophie drömt om äntligen bli av. Målet var Italien och de planerade att vara borta länge, minst ett halvår (det blev nio månader). Sophie Elkan hade organiserat deras resa in i minsta detalj och tagit hand om alla praktiska förberedelser. Hon var en mycket van och språkkundig resenär, som legat på Europas landsvägar sedan nitton års ålder, som hon brukade säga. Det var hon som planerat resutten, studerat tåg- och bätförbindelser, bokat biljetter och hotellrum och skaffat nödvändiga visum och resehandlingar. Hon hjälpte också Selma Lagerlöf ekonomiskt under denna första gemensamma utlandsresa, och det var hon som talat med prins Eugen om ett resestipendium till Lagerlöf. Dessutom hade hon, sin vana trogen, läst in sig noggrant på resmålens historia, geografi och kultur och skaffat de resehandböcker de behövde. Hon undersökte klimatförhållandena och såg till att de skaffade lämpliga reskläder, hon visste vilka hotell som var på modet bland konstnärer och vilka opera- och teaterföreställningar de borde se. En bättre reskamrat kunde Selma Lagerlöf knäppast få.

Måndagen den 7 oktober 1895 inleddes resan, från Köpenhamn. Reskamraterna möttes dagen före då Sophie kom från rande från Göteborg och Selma från Landskrona. Köpenhamns var porten ut i Europa, och deras resor skulle alltså ta sin början där. Resutten gick först till Berlin, därefter vidare över Dresden och München till Italien.

Jag föreställer mig dem, där de står på perrongen på Köpenhamns centralstation omgivna av koffertar, väskor, hattaskar och allt annat bagage som ansågs nödvändigt för två damer som gav sig ut på en längre resa. Lagerlöfs sturskt kortklippa

hår dolt under hatten, blicken vidöppen. Folkmyllret på stationen, de uniformerade bärarna som tar hand om deras pick och pack, ånglokets pustande. Visslor, rop, människor som tar farväl, duvor som flaxar upp och landar igen. Hela den särskilda upphetsning som präglar en stor tågstation strömmar igenom henne, ivern och förväntningarna kanske blandade med en viss oro. Nu ska hon för första gången ge sig ut i världen, få se de platser hon hittills bara läst och drömt om. Kanske tänker hon helt hastigt på sina kollegor, som nu är i färd med dagens undervisning i skolan, måndagsstämningen, vardagens tunga luft. Hon är fri nu, hon är en författare på väg ut i Europa och vid sin sida har hon sin älskade kollega och kamrat. Jag tror att hennes hjärta klappar extra hastigt och att något vidgar sig inom henne; ett okänt rum öppnas. De samlar ihop sina kjolar och stiger upp i vagnen, ångvisslan tjuter och tåget dunkar i gång.

Från München for de över Alperna i häst och vagn, och anlände den 16 oktober till Verona. Där gjorde de utflykter i omgivningarna och beundrade gamla slottsruiner innan de reste vidare över Vicenza till Venedig, där de stannade i tio dagar. Nu blev det äntligen tid att sitta ner och skriva till dem där hemma. Selma Lagerlöf skriver ett brevkort till mamma Louise, där hon försöker sammanfatta intrycken så långt:

Jag tänkte, att jag en gång skulle få skriva ett riktigt brev, men det är omöjligt. Jag ser så mycket, så jag orkar ingenting mer. Jag går upp kl. 8 och går på kyrkor och palatser och museer hela dagen. Då jag sedan kommer hem om kvällen, är det ju bara att kasta sig i sängen och sova. Men vi ha det utmärkt förstås. Vi ha nu sett München, Dresden, Bozen, Verona, Vicenza, och äro sedan två dagar i Venedig. I går voro vi så trötta att jag nästan var sjuk, så togo vi en gondol och rodde omkring nästan hela dagen. I dag är jag bra igen, nu äro vi på väg

... jag har tänkt mig, att jag bättre skall förstå mitt eget land, då jag sett det på afstånd och kan jämföra det med andra. Jag skref ej om Värmland medan jag bodde där utan

Även om miljön är helt annorlunda, svävar här en stämning av festligheter den 17 augusti hemma på Mårbacka, med kulörta lyktor, musik och sommar natt... Det var en riklig Grand Tour de planerat - den bildningsresa unga män av god famlly brukat göra för att lära känna Europas historia och kultur. Avståndet till hemlandet kan ge nya perspektiv på det egna, som Selma Lagerlöf formulerade sina tankar i ett brev till Sophie Adlersparre våren 1895, då resan planerades:

Så är det något annat, som är fint här, och det är Canale grande om kvällen. Då kommer folk i en stor båt med kulörta lyktor och håller musik. De sitta med mandoliner, gitarer och fioles och sjunga, barcaroler och allt möjligt. Än ligga de stilla vid ett hotell än fara de sakta uppåt kanalen. Men du kan nog tänka dig att det är härligt att ligga och vagra i gondol en vakker kväll då de fara före och sjunga. Det är just inga fina sångare men det är i alla fall så otomordentligt stämningsfullt.³²⁸

Till syster Gerda skriver hon ett långt brev den sista dagen i Venedig och beskriver bland annat Markuskyrkan, som hon kallar »den intressantaste kyrka jag sett». Och hon fortsätter med att målande skildra något hon säkert tror ska roa Gerda:

fattigt, illa klädd och tigger och klär.³²⁷ rikedom i växter och byggnader på samma gång är folket Städerna äro idel gamla palats. Det är en så oerhörd och muhllästräd. Det är en evig trädgård att resa igenom. allt annat. Här i norr finns inga åkrar bara vin och frukter till Dogepalatset. Detta Italien är bra märkvärdigt, oliskt

först då jag kom till Skåne, det skall säkert gå bättre att skriva om hela Sverige, då jag kommer till Italien.³²⁹

Tempot de höll verkar oerhört högt, de besökte de flesta berömda sevärdheterna, såg sig om i trakten och reste efter tio dagar vidare till Ravenna, Bologna och Ferrara, och sedan över Apenninerna till Florens. I Florens tog de in på pensionat för en månad, men dagarna blev ändå nästan lika intensiva. De besökte kyrkor, palats och museer, gjorde utflykter så långt som till Pisa – där Sophie stod kvar nedanför medan Selma klättrade upp i tornet. Hennes hälta tycks inte ha besvärat henne särskilt mycket under denna resa, då de strövade omkring mest hela dagarna med sina Baedeker-böcker i händerna – den mest populära reseguiden vid denna tid. »Tycker du ej det är komiskt att jag drifver omkring dag efter dag med en blå guidebok i handen och så stanna vi vid gathörnen och på torgen och läsa. Jag tycker det är löjligt, men hela världen gör sammanledes»³³⁰ skriver Selma till Gerda. Och på Selmas födelsedag den 20 november överraskade Sophie med tårta, konstvykort och en florentinsk brosch, därefter åkte de spårvagn utåt landet med stekt kyckling, bröd, skinka, ost, dadlar och rött vin i matsäcken. De åt i en klosterträdgård, »under skugga af en verklig lager, hvilket gaf oss stor tillfredsställelse, då vi märkte det»³³¹ skriver Selma Lagerlöf till syster Gerda. Det var två författare som satt under ärans lagerträd, och de samlade medvetet intryck och upplevelser som kunde utvecklas och användas.

På vägen till Rom stannade de till i Orvieto för att se Signorellis fresker i en kyrka där. Freskerna gjorde uppenbarligen ett starkt intryck, och inspirerade till den roman Selma Lagerlöf nu började lagra motiv till: *Antikrists mirakler*. En av Signorellis målningar kallas just så, och skildrar den störtade ängeln Antikrist som alldeles lik Kristus. Bilden av Kristusgestaltens mörka motsats/motsvarighet väckte något hos Selma Lagerlöf, och satte såväl hennes fantasi som hennes idévärld i rörelse. Och när de installerat sig i Rom mötte de

snart en annan Kristusbild - det undergörande Kristusbarnet i kyrkan Aracoeli på Capitoliuum, »en liten trädocka svept i lindor som de romerska barnen och alldeles öfversälad af juveler, hvilka de sjuka, som han botat skänkt honom. Han föres nämligen till sjuka och gör under»,³² som Sophie Elkan skriver i ett brev till Betty Warburg. Hon fortsätter med att återge vad munken som visat dem Kristusfiguren berättat:

Han talade om att detta Kristusbarnet, trädockan för flera år tillbaka blifvit stulen af en engelska, som förälskat sig i honom och bytt ut honom mot en alldeles lika barnbino. Emellertid kom den riktiga barnbino igen om natten och knackade på med sin lilla fot för att bli insläppt och när allt inte hjälpte »ringde han med den här lilla klockan». Han har en egen vagn, när han af munken föres till de sjuka som begär honom åker han. Detta i nittonde århundradet.»

Sophie Elkan återgav munkens berättelse som ett exempel på den vidskepelse som präglade den katolska kulturen, och hennes skepsis är uppenbar. Men Selma Lagerlöf tycktes snarare fascinerad av hur folksägnen, vidskepelse och stark religiositet möttes och blandades i den italienska religiösa kulturen, och den lilla Kristusfiguren och dess falska kopia fick en central plats i *Antikrists mirakler*. Hennes gamla intresse för folktro och magi fick ny näring i mötet med katolicismens legendder och heliga föremål, och intycken från denna första och flera följande Italienresor blev viktiga för hennes fortsatta legenddiktande.

Personligen befann sig Selma Lagerlöf denna tid i ett pågående religiöst, eller kanske snarare metafysiskt sökande. I *Osynliga länkar* hade hon brottats med såväl samhälleliga som religiösa auktoriteter. Hennes författarkolleger och brevvän Helena Nyblom hade nyligen konverterat till katolicismen, och Selma Lagerlöf kommenterar det i ett brev före resan:

Jag är ock glad åt, att religionsombytet gör dig så lycklig. Då jag hörde dig tala om det, bortföll med ens allt det orimliga, som annars i våra ögon häftar vid katolicismen. Jag kan så väl förstå att den passar dig och gör dig lycklig. Jag antar nästan att den i lika hög grad skulle göra mig olycklig.³³⁴

Nej, katolicismen var nog inte det rätta för henne, som hade så svårt att fördrå dogmer och auktoriteter. Men hon fascinerades av vissa aspekter av religionen, som helgonkulten och Mariagestalten. Och som hon utbrister i ett senare brev till Sophie: »Jag älskar alla religioner.«³³⁵ Det hon intresserade sig för var människors olika sätt att förhålla sig till andligheten, och inte minst människans möte med det heliga. Det mötet var det viktiga, och i vilket religiöst sammanhang det ägde rum av mindre betydelse.

Resenärerna installerade sig i Rom i början av december och stannade till mitten av januari. De fortsatte att besöka museer, kyrkor och sevärdheter, umgicks med landsmän i Skandinaviska föreningen och gick på föreläsningar i drottning Kristinas akademi. Selma Lagerlöf läste italienska ganska bra, men kunde knappt tala språket, det var Sophie som fick föra deras talan överallt. Vid ett tillfälle, berättar Selma Lagerlöf i brev till syster Gerda, gick Selma med en fröken Tamm i mässa, medan Sophie Elkan avstod. »Då vi sedan träffades igen märkte vi att det var första gången vi varit skilda åt på två månader. Jag som ej kan tala, kan ju ingen städes gå och så få vi följas åt.«³³⁶ Men trots att de tillbringade all tid tillsammans verkar det ha fungerat utan större slitningar. När Sophie Elkan fyllde år den 3 januari var det Selmas tur att överraska med rosor och presenter, Sophie skildrar uppvaktningen i ett brev till sin mamma, och avslutar med orden:

Mamma kan inte tänka hur hon håller af mig och hur lycklig hon är öfver att vi får vara tillsammans här nere.

Vi trivas utmärkt tillsammans, Selma är inte att känna igen så munter och lätt har hon blivit. Vi skrattar från morgon till afton åt alla möjliga dumheter.³³⁷

Ett foto på Selma Lagerlöf, taget i en fototelefé i Rom, visar också upp en elegantare stil än hon tidigare syns i. En vacker kappa med stora, mönstrade slag och hög, raffinerad krage är effektivt mot hennes kortklippa hår. Blicken är rak, och kring den mjuka munnen ansas ett smäleende. Hon börjar se världsvan ut. Men det korta håret väckte viss uppmärksamhet på Roms gator. I ett brev till svägerskan Elin Lagerlöf konstaterar hon:

Annars märker jag mest att jag är kommen långt bortifrån därför att människor gapa så förfärligt på en på gatorna. Det är som vore jag en chines. De ha förfärligt roligt åt mitt korta hår. Det är ju en oskylldig förnöjelse men det är inte alltid trefvligt.³³⁸

Mötet med det främmande landet innebär inte bara att notera allt som är annorlunda, utan även att se sig själv med de andras ögon, att uppleva sig själv som en främling. Så stärks författarblicken.

De lämnade Rom den 11 januari och för vidare söderut. Först till Neapel, där de äntligen mötte den riktiga solvärmen – de hade klagat i breven på att rummen var så kalla och dåligt eldade i norra Italien. I Neapel besökte de författaren Anne Charlotte Lefflers änkefru, hertigen av Cajanello, som gav dem introduktionsbrev till biblioteket i San Marino. Dit för de med häst och vagn, och njöt av landskapet de rödde sig genom. De gjorde en dagsutflykt till Capri, de besökte kloster och för via Pompeji ända ner till Amalfi. Där fick de uppleva den riktiga Södern, med palmer och pinjer och solhetta över Medelhavet, och de satt ute om dagarna och skrev i skuggan av en pergola. Så småningom fortsatte de till Sicilien, där de stannade ända till den 25 mars. Här trivdes de, och här mötte

Selma Lagerlöf de landskap och historiska miljöer där hon låt *Antikrists mirakler* utspela sig. De bodde främst i Taormina på öns östkust, ett turisttätt område, där de bland många andra mötte den danska konstnären Marie Krøyer, som Sophie Elkan blev mycket betagen av. I ett brev till Elise Malmros hemma i Landskrona beskriver Selma Lagerlöf platsens besökare:

Här finnes också folk, kan du tro, det vimlar af främlingar öfver alla backar, fotografapparater och malarlådor släpas omkring öfverallt. Det finns väl inte en backe här, som ej är afritad hundra gånger. Det lustigaste är att här finnes så mycket främlingar bosatta för allvar. I gamla öfvergifvna kloster och i små konstiga hus inklämda i bergsskrefvor och naturligtvis också i modernerna villor bo en mängd månniskor, som äro trötta vid världen eller sjuka eller kärlekskranka. Det är en helt underlig värld alldeles cosmopolitisk.³⁹⁹

Det var också en värld som sjöd av social oro. Socialismen var stark på Sicilien och fattigdomen bland lantarbetarna och industrarbetarna svår. Knappt femtio år före Selma Lagerlöf kom Fredrika Bremer till Sicilien för att studera industri-seringens inverkan på kvinnorna, och i *Livet i Gamla världen* (1860–1862) skriver hon om exploateringen av textilarbeterskorna. När de svältande lantarbetarna försökte göra uppror på 1890-talet, slogs det brutalt ner av premiärminister Crispien – även han ursprungligen sicilianare. Kontrasterna var stora, de rika så överflödande rika och de fattiga så eländiga. I brevet till den socialt engagerade Elise Malmros skriver Selma Lagerlöf om situationen:

Socialismen frodas midt i alla dessa öfvergrepp, det är en helt annat växt på den än hemma och en helt annan sympati för den. Jag tror nog vi äro lika fattiga hemma, men vi få bära det med mer lugn för vi ha ett fattigt

land, som ej kan ge alla rikedom, men här där rikedom välter upp ur jorden här har ingen rätt att vara fattig, det är därför det är så hjärtslitande att se eländet här. Det förefaller så onödigt rent af orimligt.³⁴⁰

Dessutom pågick ju ett krig – Italiens anfallskrig mot Abessinien (nuvarande Etiopien). Lagerlöf och Elkan följde noga utvecklingen i de minst två dagstidningar de läste varje dag, och Lagerlöfs pacifistiska övertygelse stärktes av redogörelserna för krigets övergrepp. I novellen »Romarblod«, som hon skrev till *Iduns* julnummer 1897, använde hon det abessinska kriget och tecknade det som något avskyvärt. Hon anlade också ett kvinnoperspektiv på kriget, då hon lät huvudpersonen Teresa hindra sin älskade från att gå ut i strid genom att i sista stund såra honom med ett knivhugg. Novellen vrider på begreppen stolthet och ära, och visar att den nya tidens kvinnor inte vill egga sina män till strid, utan snarare bevara dem de älskar från krigets barbari.

Att hon hade öga för kvinnornas situation på Sicilien framgår av det långa brevet till Elise Malmros. Selma Lagerlöf och Sophie Elkan hade läst Ellen Keys *Missbrukad kvinnokraft* under resan, och reagerade starkt mot hennes tankar kring kvinn emancipationen. Lagerlöf kommenterar bitskt:

Ibland ting, som vidare intresserat oss här, är Ellen Keys kvinnosaks föreläsningar. Vet du, om jag kunde flytta henne hit öga mot öga med en sicilianska, som bara är dum och grann och inte får gå på gatan ensam och inte är fullt säker i läskonsten, men ändå är ett mycket fint fruntimmer så tror jag hon skulle förlåta emancipationen alla dess fel med ens och bara varit glad att den finns.³⁴¹

Ellen Keys bok *Individualism och socialism* uppskattade hon mer än kvinnosaksföreläsningarna, och hon tackade för boken i ett mycket uppskattande brev från Sicilien. Trots att Sophie

Jag tror egentligen aldrig jag förstått hvad manlighet och kvinnlighet är. Ända tills jag sett dig tror jag, jag kallade allt som var dåraktigt och hjälplöst för kvinnligt, det som var hårdt och stötande manligt och skalan däremellan mänskligt. Nu försöker jag komma kvinnligheten in på lifvet.³⁴²

Och hon fortsätter, längre ner:

Du lyckas eller misslyckas allteftersom du sätter in ditt eget temperament i det du skrifver. Och att du är den kvinnligaste kvinna i Sveriges land, det vill jag nästan gå i borgen för. Och att du bör skriva kvinnligt det är jag så ense med dig om. — Men sedan är det som om jag skulle bli satt att komponera eller tala kinesiska. Hvad är det att skriva kvinnligt?

»kvinnligt«, och Selma Lagerlöf svarar:

Frågan om »kvinnligt« skrivande. Sophie säger sig vilja skriva Marholms bok *Kvinnor. Sex tidspsykologiska porträtt* och väckte manligt. Sophie Ellkan hade läst och tagit intryck av Laura san diskuterar Selma Lagerlöf just begreppen kvinnligt och I ett intressant brev till Sophie Ellkan från våren före re- lika villkor oavsett kön. var individens inre utveckling och deltagande i samhället på gränserna i sin jakt på det mänskliga. Det viktiga för henne löt mer intresserad av att överskrida och undersöka köns-samhället genom sina unikt kvinnliga egenskaper, var Lager- från mannen, och där Key menade att kvinnan skulle påverka Keys vilja att lyfta fram och upphöja kvinnans väsensskillnad hon delade inte Keys syn på kvinnosaken. Hon ryggade för distanserat vänskaplig förbindelse med henne i alla år. Men rade Ellen Keys energi och engagemang, och upprätthöll en Sophie Ellkans starka motvilja mot kollegan. Lagerlöf beund- varandra, så delade nog inte Selma Lagerlöf helt och hållet Ellkan och hon ofta uttryckte sig spydigt om Key i breven till

Marholm var en
pseudonym för den
tykspråkiga lettiska
författaren Laura
Katharina Mohr, från
1889 gift med den
svenska författaren
Ola Hansson.

Mötet med Sophie Elkan hade vidgat och fördjupat hennes psykologiska blick, men det var det som rörde sig mellan och överskred det typiskt kvinnliga och det typiskt manliga som på djupet intresserade Selma Lagerlöf, det hon kallar *det mänskliga*. Det var där hennes skrivande ägde rum. Hon ville inte låta sig nedvärderas eller reduceras på grund av sitt kön, och vände sig emot Marholms könsmystik och upphöjande av den fysiska kärleken, liksom tanken att en kvinna behövde en mans kärlek för att vara fullständig. Med typiskt självförtroende skriver hon till Sophie:

Se att något i världen skulle vara outhärligt för mig, det kan jag ej gå in på. Får jag ej det ena, får jag det andra. Jag är systemets centrum och att erkänna att jag hör till planeterna och blott får ljus genom att kretsa kring en sol är mig så omöjligt att jag tror det är den enda jag kunde dö på. Jag vill att varje människa ska vara sin egen sol ock så är det ju ock.³⁴³

Sicilien, med dess romantiska landskap och dramatiska historia; med blommande mandelträd svävande över Etnas sluttningar, ruiner från forntiden, små mörka kyrkor och vackra palats; med sina plågade barnarbetare, med fattigdom och nöd i stor kontrast till välstånd och prakt; med sin starka socialistiska rörelse som istället för att ta avstånd från kristendomen ofta utan problem förenade socialistisk agitation med folklig fromhet och bar Jesusbilder jämte porträtt av Marx i demonstrationstågen — här började nästa roman att växa i henne. Det var en särskild aspekt av det mänskliga hon nu ville närma sig, kanske kan man kalla den konflikten mellan ideal och verklighet, eller frågan om hur godheten kan existera på jorden. Hon var intresserad av det heliga, och människan inför det heliga; hon fascinerades av den idealistiska besattheten men lika mycket av de goda gärningarnas vardagliga enkelhet. Hon såg nöden och de sociala orättvisorna,

Hemresan skedde med en omväg över Belgien — Sophie skulle antligen träffa sin avståndskärllek Alexis Sluys igen, och Selma fick följa med som förkläde. Men hon såg till att ha egna syften med besöket, som hon skriver till Elise Malmeros:

Här har jag det mycket trevligt, vi ha två rum med mycket stor balkong, äro inackorderade i ett tyskt pensionat, men äter endast middag med de andra gästerna, de andra målen på balkongen. Jag skriver på förmiddagen och det börjar gå bra. Jag har förfärlig brådska och en myckenhet planer. Kamraten dricker brunn sofver och badar hela dagen. Efter fem hålla vi hvarandra sällskap.³⁴⁴

Det långa brevet avslutas muntert:

Den sista tiden ha vi rest oss rent fördärfvade, jag trodde vi knappt skulle stå ut, innan vi kommo hit och fingo ro. Nu må vi åter bra, jag åtminstone. Fru Elkan sköter sin hälsa dagen igenom så hon är rent uttrötad, men hon har varit bättre i vinter af förra årets kur så hon får väl än mer nytta af denna nästa år.

Efter ankomsten till Bad Kreuznach:

Reskamraterna blev kvar på Sicilien till slutet av mars, då de anträdde den mycket långsamma hemresan. I Rom stannade de åter en månad och firade påsk, sedan snirklade de sig norrut via städer som Assisi, Perugia, Montepulciano, Siena, Lucca och Florens. Sedan for de långsamt genom Schweiz till kurorten Bad Kreuznach i mellersta Tyskland. Där skulle Sophie Elkan dricka brunn och få behandlingar. Selma Lagerlöf ändrade sina planer och reste inte hem i förväg som hon tänkt, utan stannade hon också. Till syster Gerda skriver hon öppnar henne för kärleken.

men drömde samtidigt om under och mirakel och visste att det största undret är det som förvandlar en människas inre,

... därför att vi vilja se modernt socialistiska arbetar samhällen. Jag skrifver om sådana saker nu för tiden. Jag är godt på väg med en roman nu och har dessutom skrifvit en novell för »Jul«. Det är det viktigaste från Kreuznach, eljest ha vi lefvat eremitliv här, dels för att spara, dels för att ej våra krafter tillåtit annat i hettan och under arbetet.³⁴⁵

Mötet med Sluys blev tydligen inte helt lyckat, förväntningarna var troligen alltför uppdrivna efter de många passionerade breven, men Selma Lagerlöf erbjöd trofast sitt sällskap om Sophie ville möta honom igen i framtiden. Samtidigt insöp hon egna intryck av Belgien, som bland annat resulterade i novellen »Kejsarinnans kassakista«, publicerad i *Nornan* 1896/97 och som utspelar sig bland Flanderns fattiga fiskarbefolkning.

Även om Selma Lagerlöf och Sophie Elkan återvände till Italien några år senare, så var det denna första resa som främst gav näring åt författarskapet. Förutom romanen *Antikrists mirakler* skrev Lagerlöf de kommande åren en mängd noveller med italienska motiv, flera med utgångspunkt i legender eller sägner. Redan till julen 1896 kom novellerna »Fiskarringen«, »Santa Katerina av Siena« och »Santa Lucia« i olika tidskrifter och hon skulle återvända till legendstoffet många gånger.

För hur upptagen hon än var med sin »sicilianska« roman efter hemkomsten, så måste hon få ur sig några noveller till jultidningarna, för inkomsternas skull. Inte mindre än fem noveller blev det under hösten 1896, tillbaka i Landskrona men nu med dagarna fria för skrivandet. Och romanen arbetade hon intensivt med. Hon och Sophie fortsatte att läsa sicilianska tidningar hemma i Sverige, för att behålla kontakten med trakten. De dividerade om hur de skulle dela upp miljöerna mellan sig – Sophie Elkan ville förstås också skriva om Italien. »Men ta inte Paterno, då mördar jag dig. Du får ta hela Sicilien [...] till och med folket i Girgenti, men ej södra Etnasluttningen. Jag bor där för länge sedan och kan ej rubba mig»,³⁴⁶ skriver Selma Lagerlöf. De sände manussidor till

varandra, gav synpunkter, råd och kritik och engagerade sig i varandras arbete. De fortsatte studierna av siciliansk historia och kultur som de påbörjat redan under resan. Selma Lagerlöf fann särskilt mycket material i den italienska folklöristen Giuseppe Pitrès *Biblioteca delle tradizioni popolari siciliane*, som studerar siciliansk folktro och levnadssätt.

Italienskildringar var på modet i Sverige i slutet av 1800-talet. Trenden inleddes med Snoilsky, som lät Italien vara ett återkommande motiv i sin diktning från 1861 till 1887. Heidenstams debut *Vallfart och vandringar* från 1888 präglas av italienska resor, och han fortsatte att hämta motiv därifrån till flera senare verk. Även Per Hallström skrev flera verk med italiensk inspiration, och resor till Italien sågs som en viktig bildningsväg för såväl författare som konstnärer. Reseskildringar och resebrev från Italien var vanliga. Alfhild Agrell debuterade 1883 med just reseminnen från Italien och tidsskrifterna publicerade ofta resebrev från Italien och Sicilien. Selma Lagerlöfs brevvän Helena Nyblom var en av de flitigaste Italienskildrarna under 1890-talet. Allt detta var förstås Selma Lagerlöf ytterst medveten om under arbetet med *Antikrists mirakler* – hon ville inte bara skriva ännu en Italienroman i raden utan visste att hon måste finna ett sätt att förhålla sig självständigt till genren. »Det finns ju inget land som är så missshandlat af skildrare»,³⁴⁷ beklagar hon sig i ett brev.

Hon hade optimistiskt trott att romanen skulle kunna vara färdig till årsskiftet 1896/97, men arbetet blev svårare än hon trott och drog ut på tiden. Under hösten 1896 kunde hon äntligen sända ett kapitel till sina danska översättare för publicering i tidskriften *Kvinden og samfundet*. I brev till Elisabeth Grundtvig beklagar hon sig återigen över sina svårigheter med materialet.

Det är så svårt att göra något af detta sydlandska. Människor brukar vara så fulla af svärmeri, då de komma därifrån och då går det ju af sig själf att skriva, men

jag fann det snarare rent löjligt därnere eller gripande storartadt eller ock slitande sorgligt. Nästan inga mellantoner och det är väl dem vi nordbor äro vana vid.³⁴⁸

Till Matilda Widegren får klagan en djupare personlig ton:

Jag går omkring och tigger beröm, därför att jag behöfver uppmuntran. Det gick ganska bra med diktandet i början af hösten, men mörkret, kölden och den instängda luften i små rum äro mina vanliga fiender och nu har jag varit förfärligt dum en tid bortåt. Jag plågar mig ej mänskligt, medan sådant varar och tycker att jag duger till rakt ingenting.³⁴⁹

Och till Sophie skriver hon om hur svårt arbetet är, men också om hur det plötsligt kan lyfta:

Jag kan bli så varm af min roman ibland, så att jag är lycklig, oemotståndligt lycklig, men den är allt så svår. Den är riktigt svår som det är svårt att lära tyska t.ex. Så fort någon svårighet är besegrad kommer en ny. Men en dag tyckte jag, jag skref något så rörande att jag grät och då måste man ju tro. Vet du att här är en socialistroman utan strejk och utan arbetare. Det blir nog något enastående.³⁵⁰

Svårigheterna låg inte bara i att åstadkomma något friskt och nytt av de italienska miljöerna och stämningarna, utan också i romanens själva idévärld. Selma Lagerlöf utgår från den lilla undergörande träfiguren föreställande Kristusbarnet, som hon och Sophie sett på Capitolium, men introducerar i sin roman en falsk kopia av denna figur som även den utför underverk. På den äkta Kristusfiguren står inristat: »Mitt rike är ej av denna världen«, medan den falska får bära inskriptionen »Mitt rike är endast av denna världen«. Här bär hon med sig minnet av Signorellis fresk föreställande Antikrist såsom helt lik Kristus, och låter i sin roman den lilla falska

Man kan förstå att det var svårt att gestalta denna idé i romanform. Dessutom ville hon föra in ett porträtt av den älskade Sophie i romanen, och till viss del skildra Sophies och Snuys kärlekshistoria – men personerna hon skapat efter deras förebild, Micaela och Gaetano, växte till något helt annat, och deras kärlekshistoria länkades ouppösligt till romanens övergripande tankestruktur. Som vanligt ville hon förena realistiska miljöskildringar med under och mirakel, de passager mellan verklighet och bortomverklighet som hon var så förtjust i. Det hela skulle också helst vara rörande, spännande och engagerande. Hon kämpade med romanen hela våren, vågade knappt gå bort eller läsa en bok utan koncentrerade sig helt på sitt arbete. I maj hade hon fjorton kapitel skrivna och berättar för Sophie om hur hennes dagar ser ut:

Då Antikrist kommer, skall han synas vara alldeles lik Kristus. Då skall stor nöd råda, och Antikrist skall gå från land till land och gifva bröd åt de fattiga. Och han skall vinna många anhängare.³⁵¹

Kristusfiguren vara Antikrist – en Kristi motsats, sättilvida att den bara verkar på jorden, men en Kristi motsvarighet genom att även denna falska bild faktiskt gör gott åt människorna. Spänningen här blir mellan det rent världsliga och det bortomvärldsliga. För att komplicera det hela ytterligare låter Selma Lagerlöf sin Antikrist vara nära lierad med socialismen; ja, hon utsäger till och med i romanen att socialismen är Antikrists verk. Hennes tanke är att tvärt emot den vanliga föreställningen – att Antikrist kan kännas igen genom onda och avskvärdade handlingar – är den stora utmaningen med Antikrist i själva verket att denne gör gott för människorna, men endast i denna värld, det vill säga, fjärmar människorna från en högre, andlig verklighet. Denna intressanta och djärva tanke hade hon funnit i en siciliansk folksägen, som hon låter vara romanens motto:

Jag brukar nu skriva en dag och då vanligen ett helt kapitel. Nästa dag är jag slö och tror att allt är slut, under tiden samlar hjärnan krafter på nytt. Nästa dag sitter jag och ritar, dagen därpå skriver jag på nytt.³⁵²

Först framåt sommaren 1897 började hon kunna skicka manuskriptsidor till Matilda Widegren för språkgranskning (hon visste att hennes stavning och grammatik inte alltid var oklanderliga) och vidare befordran till både Bonniers och de danska översättarna – boken skulle komma ut samtidigt i Sverige och Danmark. Hon klagar till vännen Mats: »Jag är själf ingenting annat än ett stilla bihang till ett skrifbord.«³⁵³

Även om hon levde eremitliv i Landskrona och kämpade med sin roman hela våren 1897, så följde hon med i vad som hände i den litterära världen. Hon och Sophie Elkan diskuterade nyutkomna böcker i sina brev, bland annat väckte Frida Stéenoffs skandalsuccé *Lejonets unge* (en pjäs som pläderar för sinnlighet och fri kärlek, skriven under pseudonymen Harold Gote) diskussioner om skillnaden mellan debattskrift och litterär konst mellan vännerna. Selma Lagerlöf hävdade bestämt (utan att ens själf ha läst eller sett *Lejonets unge*, bara recensioner av den) att principerna i sig inte är vad som gör något till konst: »När man nu skapar till en liten flicka som skall vara äktenskapslöshetsprincipen en ung man som skall vara den förfelade sedlighetsprincipen så tycker jag det där kunde få vara annat än skönlitteratur.« Själf ville hon något annat, hon ville borra djupare i människosjälen, ville att något skulle *hända* i det hon skrev, och i dem som läste det hon skrivit.

Jag har väl nu kämpat med en samhällsdikt hela vintern (men det blir bara en bonderoman), men egentligen innerst inne är jag så ytterst ligkiltig för principerna. Katolicism och hvad som helst går jag med på, bara människor kan komma i intressanta själsslitande stämningar.³⁵⁴

De »själsstiltande» stämningarna var vad som fascinerade henne, livsögonblick och situationer då människans sätts på prov och kan förvandlas, växa utöver sig själv. Men även stilen var naturligtvis viktig och där tyckte hon sig ha funnit en ton, en form som var hennes egen. Hon noterade att Per Hallström tycktes skriva på ett sätt som liknade hennes, men ville först inte påstå att han härmat henne utan menade att de var barn av samma tid. Men när Heidenstam sände henne sin nya bok, *Karolinerna*, reagerade hon häftigt. Först blev hon oerhört förtjust i boken – som framgår av det tackbrev hon skrev till Heidenstam läste hon den i ett svep – men sedan smög sig något annat på, då hon läste högt ur boken för sina gamla skolvänner:

Jag läste Predikan och Tronföljaren, och jag tror nog de tyckte att den var ställig. Men då jag läst en tio rader bröt Josepha ut. »Det har du ju skrivit själv«, och vet du när jag läste högt så blef det nästan pinsamt. Det var min stil, jag hade ej tänkt det förut, jag hade haft för stor respekt för honom att tänka det men det var ingen råd med det. Det var jag.³⁵⁵

Hon brottades med sig själv och försökte förhålla sig kritisk till upplevelsen av att Heidenstam härmat hennes stil, men hon kom inte ifrån sitt intryck (som hennes Landskrona-vänner delade). Med Sophie kan hon vara helt uppriktig:

Jag har alltid hållit Heidenstam för en större begåfning än jag och det gör hela världen, men kan du förstå att han gör på detta sätt. Det är min stil (minus galenskap) men när jag läser den högt skall du höra att det är så. Det är min idé med småkapitel. Det är mina effekter att låta snåla bli frilkostiga, fega tappra, (det är så enkelt och simpelt bara att vända ut och in på människorna.) Det är min uppfattning af värmändningarna som ett äfventyrsfolk som nu tillämpas på hela svenska nationen. Det är

också mitt sätt att flyga från det ena till det andra utan sammanhang. [...] Jag tror att jag har lärt Heidenstam att skriva om svenskar. Det är väl ock därför han sänder mig sina böcker. Tänk dig ock, att karlen innan han läst Gösta Berling aldrig skrivit en rad om Sverige. Det är påverkan detta, som duger. Jag är halft smickrad halft förargad. Det är som om han stulit något ifrån mig. Han är så duktig att han kunde arbetat med egna medel och ej tagit mina. Jag kan ock behöfva lära något nytt. Om ett fruntimmer gjort något sådant i härmningsväg – då hade ni allt fått höra.³⁵⁶

Selma Lagerlöf återkom till ämnet i flera brev till Sophie Elkan under våren, och blev än mer irriterad när Georg Brandes skrev en hyllande recension av *Karolinerna* och boken fick stor framgång. Hon insåg förstås att de alla var del av samma litterära sammanhang och att inga ämnen var nya, men det viktiga var att behandla dem på sitt eget sätt. Hon accepterade att det kunde vara svårt att avgöra vad som var vad, och att hon själv inte heller alltid lyckades med kravet på att vara sig själv trogen. »Med all den inverkan man står under och med den känslighet man har, så vet man ju knappast själf hvar man skall kunna få ett rendezvous med sitt eget jag.«³⁵⁷

Hennes syn var att konstnären måste gräva djupt i sig själf för att finna sitt ämne och sin stil och nu upplevde hon att Heidenstam »fuskat« genom att istället härma hennes stil, en stil hon kämpat sig till genom hårt arbete och enträgen introspektion. Och samtidigt som det på sätt och vis smickrade henne att anses värd att efterhärma, slog hon förstås huvudet på spiken när hon pekade på maktfördelningen mellan könen – om en kvinnlig författare på detta sätt lånat stildrag av en manlig författare, hade recensenterna nog inte varit sena att påpeka detta. Nu teg de alla still och kunde inte föreställa sig att en upphöjd författare som Heidenstam inspirerats av eller till och med härmat en kvinnas stildrag och egensinne. Föreställningen om kvinnan som passivt efterhärmande var alltför stark för att

någon kritiker skulle kunna bryta igenom den och se linjerna från Lagerlöfs verk ut bland samtidens manliga författare.

Under våren 1897 började Selma Lagerlöf och hennes mamma diskutera att flytta ifrån Landskrona. Fru Louise ville komma närmare Gerda och hennes familj, och troligen såg Selma Lagerlöf fördelar med att kunna dela ansvaret för modern och faster Lovisa med systemen. Gerda ville gärna ha dem i närheten, och återkom ofta till det i sina brev. Hon hade det på flera sätt mödosamt i sitt äktenskap med Janne Ahlgren, och behövde stöd av sina närmaste. Men innan de beslöt sig för att flytta till Falun, hade Selma Lagerlöf funderat på att bosätta sig i Uppsala eller kanske i Göteborg. Ett tag drömde hon och Sophie Elkan om att bo tillsammans, och Selma föreslog till och med tidigt i deras förhållande att de kunde ta ett fosterbarn tillsammans. Hon menade att det skulle roa henne ofantligt att ha ett litet barn krälade kring benen medan de rättade manus. »Vi skulle ha två våningar i samma hus eller på rad... Finns det något roligare än att drömma drömmar?»³⁵⁸ Det var som sagt inte ovanligt vid denna tid att två kvinnor valde att leva tillsammans, och även att ha fosterbarn. Men drömmen blev aldrig verklighet, troligen av flera skäl. Dels hade de båda två ansvar för sina mödrar, dels insåg de nog snart att deras respektive författarskap behövde luft för att kunna utvecklas. Balansen mellan dem blev bättre om de inte ständigt nötte på varandra, utan fortsatte att umgås några månader om året med varsitt hem som utgångspunkt. Och Selma Lagerlöf stod fortfarande sin syster nära och ville hjälpa henne så gott hon kunde. Till Elise Malmros skriver hon från sommarvistelsen i Visby:

Jag har nu fattat det stora beslutet att lämna Landskrona och flytta till Falun. Inte kan jag säga att jag är så glad åt det. Det blir mycket tomt, och det är alltid ett vådligt experiment att flytta, men det är nog det bästa, som kan

göras. Du kan tro, att det tyckes i alla fall vara något så alldeles nödvändigt att vi nu komma dit opp. Det är för min systers skull förstås som alltid har det så tråkigt. Nu är hennes man nästan alltid sjuk. Hon behöfver allt någon som håller modet uppe på henne.³⁵⁹

På hösten 1897 gick alltså flyttlasset från Landskrona till Falun, där Gerda hjälpt till att hitta en lägenhet. Mamma Louise fick flytta i förväg – Selma Lagerlöf reste med Sophie Elkan till Visby under sommaren, och besökte även henne på Nääs. I Visby umgicks de intensivt med den finske författaren Karl August Tavaststjerna och hans hustru, som de råkade där – Lagerlöf skildrade senare samvaron i föredraget »Tavaststjernas sista sommar« (1912). Under hösten tillbringade hon en månad i Stockholm för att gå igenom korrekturet på *Antikrists mirakler*, efter att ha blivit ordentligt avfirad av alla sina vänner i Landskrona och Köpenhamn. Hon bodde hos familjen Afzelius, och hann med en hel del socialt liv i huvudstaden trots det hårda slitet med korrekturläsningen. Hon läste korrektur på den svenska och den danska utgåvan samtidigt och fick dagligen tre ark från Bonniers liksom tre ark från Bojesen, och passade då på att gå igenom texten tillsammans med Matilda Widegren. Till Sophie Elkan skriver hon:

Ibland då jag läser första korrekturet, dyker det upp för mig en aning att det är något mildt berusande i boken inte därför att den är precis lik dig utan därför att något af min egen kärlek till dig kommit in i den och stiger upp som en svag doft från raderna. Men det kan vara en villa, jag är ej alls säker på min sak. Det kan tänkas att det blott är jag som känner detta. Ja nu blir den i alla fall färdig till första December, så vi få snart se.³⁶⁰

Sophie fick också ta del av hennes sociala liv, och hennes omöden om dem hon mötte. Författaren Per Hallström med

fru bjöd henne på middag på Rydbergs och om honom skriver hon: »Han är hederlig, söt att se på, men han har ej en aning om att han stjälar och det är dock starkt. [...] Jag tyckte om honom, ända tills jag upptäckte hur han saknade självkritik, då undrade jag om han var dum.»³⁶¹ Om Oscar Levertin säger hon: »Levertin kan jag ej komma ur fläck med, men jag förstår nu att med honom måste man spela fruntimmer och lägga sig på knä. Han förstår ej en torr arbetsmänniska som jag. Nästa gång jag ser honom skall jag sätta mig och smäkta och brinna.»³⁶² Hon var på middag hos »unge Bonnier» (Karl Otto Bonnier) och hans hustru Lisen, där hon mötte några av tidens mest uppmärksammade konstnärer och författare, som Georg och Hanna Pauli, skulptören Christian Eriksson, Ellen Key, och Oscar Levertin; hon besökte den gamla mentorn Eva Fryxells läsesällskap, och gick på samkväm både hos Sällskapet Idun och på seminariet; hon bjöds på middag hos författaren Gustaf af Geijerstam och hans fru och gick på uppvaktning hos kungen för att tacka för sitt resestipendium. Hon bevistade premiären av Strindbergs pjäs *Mäster Olof*, där huvudstadens intelligentsia samlats. Hennes omdöme om pjäsen var minst sagt ljummet: »Mäster Olof som pjäs är allt ganska bristfällig. Jag förstår rakt ej hvarför människorna i går voro så betagna. Inte står han sig mot en af Ibsens eller Björnsons gamla saker.»³⁶³ Det roade henne att röra sig i utkanten av kotterierna och skriva sina iakttagelser till Sophie och det är uppenbart att hon njöt av att vara föremål för så mycket uppmärksamhet. Hon skriver till väninnan om hur detta kan stiga henne åt huvudet:

Jag får allt ibland underliga tankar, då jag går här. Det vaknar hos mig lusten att få makt och inflytande. Jag ser att om vi två slog oss ned här, skulle vi om ett par år vara de mest betydande människor kanske i hela landet. Det är så, vi skulle det verkligen.³⁶⁴

För en nutida författare kan detta san- nerligen förefalla som fantasiummor. Det är inte ovanligt idag med så låga honorar som 20 000–30 000 kronor för en upplaga på 2 000 exemplar av skönlitterära verk. För att idag komma upp i de honorar Selma Lagerlöf fick i slutet av 1800-talet för upplagor på några tusen exemplar krävs en oerhört mycket större försäljning, hundra-tusentals exemplar. Hur denna glidning i arvode har uppstått är en fråga värd att undersöka, men ryms inte här. Fem (om än blygsamma) årslöner för en upplaga på 3 000 exemplar är hur som helst inte möjligt att föreställa sig i dagens förlagsvärld.

Men väl installerad i Falun någon månad senare verkar hon ha nyktrat till och förklarar för Ida Falbe-Hansen att hon valt att bosätta sig i en mindre stad för att »fly människor, för att få tänka mina egna tankar.« Hon skriver att alla i Stockholm vill säga henne så mycket fina saker att det skulle förvrida huvudet på henne att bo i en stor stad. »Jag vill inte bli sådan att jag går och längtar efter beröm.«³⁶⁵ Hon flyttar in i ett eget hem med en färdig roman hos tryckeriet och med 5160 kronor i honorar som buffert inför framtiden – drygt fem lärarinneårslöner!

Antikrists mirakler utkom den 6 december 1897, och den fick genomgående mycket god, nästan översvallande kritik. Selma Lagerlöf hyllades nu som en av de viktigaste författarna i den nya generationen, hon var inte längre bara ett löfte utan hade definitivt befast sin position. Samtidigt var kritiken fortsatt benägen att framförallt lyfta fram henne som sagoberätterska och ville gärna bortse från romanens idéinnehåll, som flera kritiker hade problem med. Oscar Levertin, som nu recenserade Lagerlöf för första gången, betonade gärna hennes tillhörighet till »nittitalismen«, det vill säga den litterära riktning han själv varit med om att lansera, och läste boken som en »hymn till Sö- dern«. Han menade att Lagerlöf berättade gamla tiders legender och sägner, och bortsåg helt från romanens sociala och politiska innehåll. I en nästan absurt överspänd passage framhåller han att Lagerlöf bör hålla sig till sago- och legendberättandet:

din dikt skall strömma fram rik som vin ur drufva och mild och sund som mjölk ur modersbröst, och låt oss länge glädja oss åt att vi midt i vår öfverkloka tid än äga en sibylla, en trolldrycksbryggerska utan like, som kan sia och seida och berätta sagor om människors kärlek och hat, om själfva lifvets safve, som sagoberätterskan vid spinnrocken, trollpackan vid stockelden, den drömmande nunnan i sin cell, som den nygifta borgarfrun hviskar dem i sin riddares öra.³⁶⁶

Här ser vi återigen hur en ledande manlig kritiker gärna vill räkna Lagerlöf till sin egen litterära riktning, men samtidigt tar ifrån henne estetisk medvetenhet eller intellektuell förmåga och istället puttar in henne i den passiviserande bilden av sago-förtäljerska och sierska, som i omedveten inspiration återberättar gamla historier. Att den här bilden av Lagerlöf blev oerhört seglivad framgår exempelvis av Sven Delblancs inledning till en utgåva av Lagerlöfnoveller så sent som 1983. Delblanc inleder med ett långt stycke om hur berättandet sedan urminnes tider varit kvinnornas ansvar och manar fram bilden av sagoberätterskan vid hemmets hård, sedan fortsätter han med att visa hur detta kvinnliga berättande format Lagerlöf under hennes barndom på Mårbacka. Någon konstnärlig medvetenhet vill han däremot inte ge henne, knappt ens tankeförmåga:

Selma Lagerlöf var ingen intellektuell, kanske inte ens särskilt intelligent. När hon söker ventilera tidens idéer – som i Antikrists mirakler – kan hon verka flack och överslättande. Ändå blir hon aldrig banal. Hon har genom en stor tradition fått en insikt i vår levnads fundamentala tragik. Och den enkla lära hon predikar – älska och arbeta! – är till slut den enda som gäller. Hon hade människokunskap, hon hade massor av sunt förnuft. De intellektuellas modeidéer kände hon inte, hon sänkte sina rötter i en djupare mylla. Ibland vill man tala om Selma Lagerlöfs visdom. Då är det en aldrig kvinnotradition som talar genom hennes mun.³⁶⁷

Man hör nästan Levertins röst eka genom seklet, i denna föreställning om den kvinnliga författaren i mystiskt förbund med gångna tider, utan särskild intelligens eller medvetenhet om tidens »modeidéer«. Notera särskilt formuleringen »talar genom hennes mun« – som om författaren bara vore ett mottagande kärl, helt utan egen kraft eller medvetenhet. Selma Lagerlöfs försök att behandla en av tidens brännande

frågor, socialismens förhållande till kristendomen, tycks de flesta kritiker ha förbigått med tystnad, för att istället koncentrera sig på folklivsskildringarna, sagotonen, det lyriska, luftiga språket eller kärlekshistorien. De få recensenter som tog upp romanens idéinnehåll var negativa, särskilt de ledande socialdemokratiska kritikerna Axel Danielsson och Hjalmar Branting. De uppfattade romanen som en tendensskrift mot socialismen. Branting lyfte ändå fram Lagerlöfs vilja att alls närma sig tidens stora sociala problem och berömde hennes gestaltningsförmåga, men menade att hon uppvisade, i likhet med »nästan alla borgerliga skriftställare genomgående oförmågan att se skillnaden på filantropi och socialism, på hjälpende välvilja uppifrån och självständigt rättskraf nedifrån.«³⁶⁸

Brantings invändning är nog berättigad, men jag tror att han delvis skjuter bredvid mål eftersom det jag uppfattar som Lagerlöfs bärande idé i romanen snarare handlar om kristendomen än om socialismen. Under åren i Landskrona mötte hon klasskillnadernas hårda verklighet och upprördes över den nöd arbetarklassen levde i, hon ville skriva ett program för att utrota fattigdomen och kallade sig en period även socialist – men med det viktiga tillägget: »jag tror ej det är det samma som materialism«.³⁶⁹ Någon materialist var hon aldrig, och det hon kallar själens verklighet är en grundpelare i hennes skrivande och livssyn. Men hennes upprördhet över klassamhällets skriande orättvisor var äkta, och inrymde möjligen en kritik av den kristna kyrka som fjärmade sig från de fattigas levnadsvillkor och endast såg till evighetens rike. Hon hade inspirerats starkt av Tolstojs tankar kring kristendomen, hans radikala pacifism och upphöjande av en asketisk, enkel livsföring som vägen till äkta andlighet. I grunden för hennes livssyn låg den tolkning av evolutionsläran hon inspirerats till av bland andra Spencer, där målet är att människan ska fortsätta utvecklas till ett högre andligt stadium. I denna tanke ryms också att företeelser som social orättvisa, krig och våld endast kan besegras när människan lyckas övervinna sig själv

och växa till en mer utvecklad version av mänsklighet. Även reinkarnations- och karmaläran hade länge intresserat Selma Lagerlöf. Inflytandet från österländska livsfilosofier och religioner låg i tiden, och hon hade bland annat mött dem i teosofin – en esoterisk, filosofisk lära grundad av Helena P. Blavatsky och Henry Steel Olcott 1875. I teosofin möts gammal kristen mystik, gnostiska föreställningar och österländsk vishet i ett slags utvecklingslära med andliga förtecken, där karma- och reinkarnationstanken spelar en viktig roll. Selma Lagerlöf kom tidigt i kontakt med den svenske spiritisten och teosofen Oscar Adolf Busch och hans skrifter, kanske redan under seminarietiden. I ett brev från våren 1898 skriver hon till Sophie Elkan, apropå Ellen Keys *Tankebilder* som hon just läst och varit ganska kritisk mot:

Jag tror också på öfvermänniskor, men ej som de.
Jag säger, det är andar, som äro så många gånger
reinkarnerade, att de hålla på att bli färdiga. De andra äro
efterblifna, och deras tur kommer i nästa inkarnation.
Därför retar mig ej saken så mycket, jag håller det som
bevis på reinkarnationslärans sanning, att sådana mycket
närstående teorier uppkomma bredvid den.³⁷⁰

Man måste hålla i minne, att de här tankarna hade en annan valör under Selma Lagerlöfs tid än de har idag. Selma Lagerlöf betraktade sig sedan ungdomen som fritänkare, inte alltid ens säker på att hon var kristen i strikt kyrklig mening – men sin tro på en styrande, intelligent världsprincip höll hon fast vid, liksom tron på att själens existens sträckte sig bortom det jordiska. Även om hon aldrig kände att hon helhjärtat kunde ansluta sig till någon kyrka eller något samfund, intresserade de andliga frågorna henne. För henne fanns ingen direkt motsättning mellan andlighet och ett mer vetenskapligt förnuft. Naturvetenskapen gjorde stora upptäckter och saker som inte kunde erfaras med blotta sinnena kunde nu veten-

skapligt bevisas och förklaras. Själens odödlighet var för Selma Lagerlöf varken mer obegriplig eller mer omöjlig att bevisa än luftens syre eller röntgenstrålarna. Hon behöll ett öppet sinne och försökte nyktert pröva olika teorier med sitt förnuft. Klyftan mellan andlighet och vetenskap hade ännu inte djupnat till det oöverstigliga svalg den kan tyckas utgöra idag.

Naturligtvis är inte dessa tankar och teorier öppet uttalade i det hon skriver, de utgör snarare ett dolt fundament för hennes livssyn. Och hon ville inte predika i sina texter, som hon skriver till Elise Malmros några år senare:

Du säger, att jag skulle lära människorna att det är gudstjänst att utbilda sin förmåga, men jag är allt litet rädd för att predika. Ett föränderligt ting är jag ju och tror än så och än så. Nej poeter skola göra själarna rena och vackra hos de läsande sedan växer det nog vacker säd. Jag vill tänka mig att vi verka som sommarregn och solsken vi äro hvarken plöjare eller såningsmän utan vi befordra grodd och växt.³⁷¹

Det hon ville med sitt författarskap var att sätta något i rörelse i läsarna. Hon ville väcka känslor och tankar och det viktiga var att något *skedde* i dem som läste. Därför drog hon sig inte heller för att använda melodramatiska anslag i sitt utforskande av de »själsslitande rörelserna«. Hon ville inte predika principer, snarare bidra till att så att säga bygga om människan inifrån. Och hon trodde att hon kunde påverka människor mest, om hon »smög sig på dem«, verkade in i deras inre, omedvetna liv, vilket framgår av en förklaring hon ger Sophie Elkan till varför hon inte velat skriva på ett upp-rop för fredssaken:

Saken är den att jag stundom vill skrifva för fredssak, men just därför vill jag ej stå känd som fredsentusiast. Du som aldrig gör tendenssaker bör visst gå med. Men jag vill ej

taga bort möjligheten för mig att smyga mig öfver en och annan förstockad själ.³⁷²

Det är den här författarhållningen och livssynen som ligger i botten av *Antikrists mirakler*, och kanske kommer man närmast en förståelse av vad Lagerlöf ville med bokens idéinnehåll i orden hon låter påven säga i romanens slutord, då han läxar upp munken Pater Gondo för att han velat förstöra bilden av Antikrist:

Ni kunde taga den stora folkrörelsen på era armar, medan den ännu ligger som ett barn i sin linda, och ni kunde föra den till Jesu fötter, och Antikrist skulle se, att han ej är annat än Kristi efterbildning och erkänna honom som herre och mästare. Men ni göra det ej. Ni kastar antikristendomen på bålet, och snart skall den i sin tur ditkasta er.³⁷³

Påven fortsätter med att trosvisst säga att tids nog ska Antikrist föras till Kristus: »Vi skola försona himmel och jord.» Här ser vi ett tankemotiv som är centralt hos Lagerlöf, denna ambition att just *försona himmel och jord*. Lika torftig som hon låter socialismen framstå genom att den förnekar själens existens, är den kristendom som blundar för det jordiska lidandets verklighet och det djupt orättfärdiga i hur jordens gåvor fördelas.

Hur djärv denna metafysiska tanke än var, så är det i de enskilda scenerna som romanen lyfter. I skildringarna av personer i utkanten av berättelsens stora intriglinje finns skimrande, livfulla gestaltningar av människor som kämpar med sina liv bäst de kan, och som med de medel som står dem till buds försöker lindra både den jordiska nöden och själens hunger. I de ömsinta skildringarna av de vardagliga, ofta taffliga försöken att försona himmel och jord visar Lagerlöf sin insikt om människolivets bräckliga skönhet, och det är helt följdriktigt att hon låter romanen sluta med orden: »Ingen

kan frälsa människorna från deras sorger, men den förlåtes mycket, som föder hos dem nytt mod att bära dem.³⁷⁴

Trots att romanen fick ett så positivt mottagande kände hon sig en aning besviken över att så få kritiker eller läsare kunnat se och förstå den bärande idé hon haft för boken. I ett långt brev till Ellen Key försöker hon i detalj förklara bokens idésammanhang, men säger att: »Jag har med flit dolt det och endast låtit det sticka fram i början och slutet. Jag trodde, att boken annars skulle komma att verka som en blott och bar allegori och jag ville framförallt att den skulle te sig som lefvande lif.»³⁷⁵ Hon säger också spetsigt att både Key och Levertin måste ha stora brister i sin kristendoms kunskap, som inte bättre förstått romanens komposition. Hon hade återigen fått uppleva att när hon ville tänka stort över människans existentiella villkor och utveckling, var det den förtrollande sagoberätterskan som uppmärksammades.

Ändå var hon naturligtvis mycket glad åt bokens framgång. Den trycktes i en första upplaga om 3 000 exemplar, och redan efter nyår fick den tryckas om i ytterligare 3 000 exemplar. Hon var nöjd med att romanen fick en så ljus och lätt ton, och skrev till Sophie att det var kärleken till henne som möjliggjort romanens stämning. Hon kände stor tacksamhet över att ha fått möta och leva med henne. Men hon garderade sig också mot en alltför enkel läsning:

Jag vill nu inte alls säga att jag skildrat dig själf. Det är mig nog omöjligt att taga något sådant det är, utan det blir allt något helt främmande det, som kommer ut ur min hjärna än det som gått in där, men inte hade jag kunnat skriva utan dig, det är ock säkert. Det är din historia och allt ditt, som inspireradt och ledt mig.³⁷⁶

Sophie Elkan var mycket förtjust över att ha porträtterats, om än förklädd till en ung sicilianska, och rapporterar att hon skrivit till Sluys om saken och lovat översätta valda delar av

boken för honom. Selma Lagerlöf tyckte själv att hon med denna roman visat att hon lärt sig något sedan *Gösta Berlings saga*:

Det är ej tu tal om att ej Antikrist är bättre, men den andra är den första. Den har sin betydelse som genombrottsbok. Den störtade realismen och hvem vet om denna hade haft den kraft som behöfts därtill. Det fordrades något vansinigt.³⁷⁷

Långt ifrån bilden av den omedvetna sagoberätterskan – snarare en författare ytterst medveten om sin egenart och betydelse, och sin plats i de litterära rörelserna. »Den störtade realismen...« Och till Ida Falbe-Hansen skriver hon: »Det viktigaste med hela Antikrist var dock att jag fick genom den behålla kvar den ställning jag fått genom Gösta. Nu tror man nog lättare att jag skall kunna skriva både en tredje och en femte bok.«³⁷⁸

Naturligtvis gladdes hon också åt pengarna hon fick, och skriver till Sophie: »Och en del får jag väl afsätta till nästa resa. Jag vill allt bra gärna fara till Jerusalem. Jag är nästan tvungen dit. Minns du hvarför?»³⁷⁹ Det hon syftar på (och som Sophie har glömt) är en tidningsnotis hon läst under sommaren, om bönderna från socknen Nås i Dalarna som gripits av religiös väckelse och flyttat ut till Jerusalem. Den historien hade slagit an en sträng djupt inne i henne, och låg nu i inre träda. Men ännu var hon inte redo att ta sig an den berättelsen.

Den första tiden i Falun upptogs främst av flyttbestyr och heminredning. Redan i mars 1898 flyttade hon och mamma Louise till en större våning, på Mormorsgatan, fyra rum och kök högst upp i ett av områdets få stenhus. Äntligen hade hon ett riktigt hem, efter alla år i trånga, kalla rum. Hon skrev långa brev till Sophie om möbler och mattor hon köpt eller ville köpa, och njöt av att nu ha ett riktigt arbetsrum. Pengar

hade hon, så hon kunde unna sig att skapa lite skönhet omkring sig. Hon gladdes åt att lära känna Gerdas fyra barn, och skriver till Ida Falbe-Hansen:

Nu ska ni ej tro, att Falun är ociviliseradt, men jag har varit med om så mycket föreningar och småstads-sällskapslif i Landskrona så det bryr jag mig ej om. Jag har roligare med barnen. De äro så glada och intelligenta.³⁸⁰

Lägenheten låg inte i Faluns finare delar utan i arbetarkvarteren i närheten av gruvan, på vad som i folkmun kallades den »gruvliga« sidan om Faluån, till skillnad från den »ljuvliga« sidan med sina stora trävillor, men Lagerlöf uppskattade folklivet på gatan och utsikten över stadens olika delar från det högt belägna huset, som hon utförligt beskriver i ett brev till Elise Malmros:

Jag bo nu på en af de högsta punkterna i stan och jag har fri horisont åt alla fyra väderstrecken, så jag har tillfälle att följa med våren riktigt intensivt. Bland allt annat vi se här, är en liten bit af Runn som kallas Tisken. Det är en märkvärdig sjö, så full af rödfärg och vitriol, att ingen fisk kan lefva där och likaså är det omöjligt att bada där för man blir röd. Men den är mycket vacker både i lugnväder, då den blir skarpt metallglänsande och i stark blåst, då den blir blodröd. Den har rätt vackra stränder med björkskog och små nätta, röda hus. Det är idyllen i min utsikt. På ett annat håll har jag den fina delen af staden, den, som ligger omgifven av trädgårdar och promenader och ser fin och modern ut. Det är också en treflig vy. Men så ser man här ock den närmaste stadsdelen och den består uteslutande af små röda trähus. Du kan ej tänka dig något så egendomligt gata på gata af bara små hyddor. Jag tycker dock just inte, att det är så tragiskt, ty de fattiga ha allt bra mycket bättre här, där de få ha egna små hus än i de stora hemiska

hyreskasernerna. Men jag ser allt ännu något mer, jag har utsikt åt gruftrakten med de stora slagghögarna och den kala marken och åt en del gamla ruinlika fabriksbyggnader. Det är fult och vackert om hvartannat, men alltid ljust och än så länge har jag ej tyckt, att det är enformigt, det är nästan för mycket i dess ställe. Själva våningen är ett riktigt fynd och det här huset är ett ovanligt fint för den här trakten. Det är inte en gång rödfärgadt.³⁸¹

Gruvan dominerade fortfarande staden under denna tid, och sysselsatte en stor del av de cirka 8 000 invånarna. Stora Kopparbergs Bergslags gruvdrift och expanderande skogsbruk var sedan länge en av landets viktigaste industrier. Falun var också residensstad, med ett stort regemente. Staden hade börjat etablera sig som en viktig utbildningsstad, med flera ansedda läroverk och ett folkskollärarseminarium. Dessutom var Falun regionens största handelsstad, en såväl kommersiell som kulturell knutpunkt i bygden. Svågern Janne Ahlgren, som var jägmästare vid Stora Kopparbergs Bergslag, fick 1898 tjänstebostaden Tisksågen i stadsdelen Elsborg, där Selma Lagerlöf tillbringade mycket tid med system och hennes familj. På gården Gassarvet utanför staden, som ägdes av Stora Kopparbergs Bergslag, kunde de anställda tjänstemännen söka sommarviste med sina familjer och Selma Lagerlöf besökte Gassarvet många gånger tillsammans med Ahlgrens. Hon uppskattade landskapet kring staden och tyckte om att återigen få uppleva snörika vintrar efter många år i det milda, fuktiga klimatet i Landskrona. Både syster Gerda och mamma Louise levde upp efter flytten och Selma Lagerlöf fick arbetsro i vissheten om att hennes närmaste trivdes. Själv höll hon sig lite utanför stadens umgängesliv, ville inte dras in i förenings- och sällskapslivet som hon hade gjort i Landskrona utan värderade ensamhet och koncentration högre. Arbetet var centrum i hennes liv nu.

Hon behövde vila efter ansträngningen med att få *Antikrists*

mirakler färdig, och förfrågningar om översättningar strömmade nu in från England, Tyskland, Frankrike, Italien, Ungern och Holland och måste alla besvaras och hanteras. Det var vid den här tiden mycket vanligt med piratutgåvor i utlandet – det vill säga översättningar som gjorts utan författarens vetskap och utan arvode till densamma – och Lagerlöf försökte så gott hon kunde se till att översättningar gjordes på rätt sätt och arvoderades. I januari 1899 hade Albert Bonnier förmedlat kontakt med det amerikanska förlaget Heinemann, men Lagerlöf svarade att hon fått underrättelse om att förlaget Little, Brown & Comp. redan gett ut flera av hennes böcker och nu ber om hennes kommande verk, hon skriver att »jag är nästan tvungen att tillmötesgå deras önskan emedan de nog i så fall sända mig honorar för de redan utgifvna böckerna.»³⁸² Så kunde det gå till, och det tog förstås energi att försöka sköta de affärsmässiga sidorna av författarskapet. Till Anna Oom rapporterar hon: »Jag har just ingenting gjort, men Antikrist har en lång efterskördstid af kritik och öfversättningsbref. Jag samlar krafter till något nytt.»³⁸³ Hon förberedde sig också för nya utlandsresor på ett mycket konkret vis, genom att börja låta det kortklippta håret växa ut igen.

Ett stort bekymmer har jag. Jag håller på att lägga mig till med långt hår. Det är gräsligt så jag ser ut. Jag kan ej gå ut snart. Men jag såg ju att det var omöjligt att ha kort hår i utlandet.³⁸⁴

Istället för det egna skrivandet ägnade hon mycket tid och energi åt att stötta Sophie Elkan i arbetet med romanen *John Hall – en historia från det gamla Göteborg*. Boken bygger på verkliga händelser och berättar om en rik köpmansson i Göteborg kring sekelskiftet 1800 som förlösar hela familjeförmögenheten genom otur och oförstånd, och dör utfattig och utstött. Sophie Elkan hade påbörjat arbetet redan hösten 1897, och i ett brev till Lagerlöf från nyåret 1898 skriver Elkan att hon

hoppas att det nya året ska bli John Halls, och att »du skulle vara detsamma för min bok, som jag var för din i Visby, dvs att den skulle vara vårt intresse, att vi skulle tänka på den och resonera om den och jag skulle läsa det jag skrivit för dig.«³⁸⁵ Det var en delvis ny riktning för Elkan, som tidigare främst skrivit noveller och ett par samtidsromaner, och hon ägnade mycken tid åt källforskning för att materialet skulle vara historiskt korrekt. Hon lade ner sin själ i arbetet, och hoppades nog med denna stora satsning kunna komma ikapp väninnan i litterär framgång. Selma Lagerlöf ställde lojalt upp, läste och kom med synpunkter på varje kapitel. Ibland var Selma så sträng att Sophie blev sårad, men oftast tog hon till sig av kritiken. *John Hall* kom ut på hösten 1899 och blev Sophie Elkans verkliga genombrott som författare. Den lovordades samfällt av kritikerkåren och berömdes för sin historiska trovärdighet och noggrannheten i förhållande till det historiska källmaterialet. Sophie Elkan sågs som en förnyare av den historiska romanens genre, och det var denna genre hon fortsättningsvis främst ägnade sig åt.

Till sommaren möttes Selma Lagerlöf och Sophie Elkan i Marstrand, där de tillbringade en tid med stärkande bad innan de återigen gav sig ut i Europa. Sophie ville ha resesällskap och bjöd på resan. Den här gången gick färden till Frankrike, där de firade nationaldagen den 14 juli i Paris med gatubaler och musik överallt, fyrverkerier och folkmyller. De fortsatte ut på landsbygden, främst längst kusten i Bretagne och Normandie, besökte katedralen i Chartres och klostret i Mont-Saint-Michel. Selma Lagerlöf antecknade och gjorde skisser, liksom hon gjort inför Louvrens samling av medeltida tapisserier, i ett ständigt pågående materialsamlade. Medan de var i Frankrike var tidningarna fulla av Dreyfusaffären – den judiske officeren Alfred Dreyfus hade blivit dömd för högförräderi och i januari samma år skrev författaren Émile Zola sin berömda skrift *J'accuse*, där han tog ställning för Dreyfus

och mot antisemitismen. Zola åtalades och dömdes för sin skrift och flydde till England, men redan året därpå benådades Dreyfus och rentvådades helt i högsta juridiska instans 1906. Selma och Sophie hörde en föreläsning i Paris av den avsatte katolske prästen kallad Père Hyacinthe, som höll ett rungande värtaligt anförande mot antisemitismen. Det gjorde dem alldeles vilda av entusiasm.

Men resan var också tröttande, Selma Lagerlöf längtade efter arbetsro och Sophie Elkan var inte vid god hälsa. Hon hade en längre tid lidit av underlivsbesvär, och vid hemkomsten till Sverige konstaterades att hon hade en tumör i livmodern. Under hösten opererades hon på Sophiahemmet i Stockholm. Selma Lagerlöf följde henne dit och stannade i Stockholm tills operationen genomförts och Sophie var tydligt på bättringsvägen. Sophie var livrädd inför operationen, och det sägs att för att förmå vännen att underkasta sig läkarens order fick Selma Lagerlöf ta till ett riktigt vredesutbrott.

Kärleken och omsorgen om den andra som i extrema situationer bara kan uttryckas genom vilt raseri är något som uttrycks i *En herrgårdssägen*, romanen som Selma Lagerlöf nu började arbeta med, men motivet gestaltades i enklare form redan i novellen »I Vineta« från 1894. Lagerlöf hade under flera år reflekterat över hur man skulle kunna hjälpa en annan människa att så att säga övervinna sig själv och växa sig starkare. Sophie Elkan hade redan när de möttes många hälsoproblem, och vad som med tidens språkbruk kallades en nervös läggning. Hon plågades periodvis av stark oro eller nedstämdhet, och Lagerlöf led förstås av att se sin älskade vän kämpa med sina svårigheter. Selma Lagerlöfs tro på kärleken som en etisk princip med kraft att lyfta och höja människan sattes konkret på prov i relationen till Sophie Elkan. Endast kärleken gör det möjligt att verkligen se en annan människa, att med djupaste sympati omfatta hennes väsen med alla dess uttryck och aspekter; endast genom en oegennyttig kärlek kan man älska en människa in i en bättre version av sig själv. En sådan

kärlek måste i extrema situationer bli extrem, rasande och okonventionell, måste kunna vända sig mot den älskade för att rädda henne från det som hämmar och drar ner henne. Att hon verkligen älskade Sophie tvivlade hon inte på, och när flera manliga recensenter (däribland Georg Brandes) kritiserade henne för att hon så gärna skrev om kärleken, trots att hon som ogift kvinna ju inte kunde – borde! – känna till något om passionens kraft, kommenterar hon det harmset till Sophie:

Jag är förresten led åt det där, att jag ej skulle tycka om någon. Jag tycker om dig så pass att en mängd andra människors stora passioner äro leksaker där bredvid. Det är så riktig kärlek, som något kan vara.³⁸⁶

Något år senare utkom en av hennes vackraste kärleksromaner, *En herrgårdssägen*. Tankarna kring kärlekens väsen och dess kraft som etisk princip hade Selma Lagerlöf levt med länge och kanske fick krisen kring Sophie Elkans svåra sjukdom och operation dem att tydligare utkristalliseras. Att krisen och dödsskuggans närhet hade förhöjt hennes livskänsla framgår av ett brev till Josepha Ahnfelt, den gamla skolföreståndarinnan i Landskrona:

Det har allt sina sidor att lefva, jag menar att lifvet är så omskifteligt så man ofta kan vara rädd för det, men just under en sådan tid, som jag nu varit med om, känner man djupt hvilken obeskrifligt härlig sak det är att vara till. Det är minsann inte nöje och njutning man önskar sig en sådan tid utan bara att få arbeta, i lugn och ro fylla sitt kall.³⁸⁷

Hon längtade efter arbetsro och skojar i ett brev till Elisabeth Grundtvig om att »medan Gösta arbetat, har jag varit lat«. Gösta *Berlings saga* hade äntligen utkommit i England, och även i Amerika, vilket gladde henne mycket. I Tyskland och Holland fanns romanen nu översatt och utgiven, och Selma

Lagerlöf hoppades på många nya läsare. Hon avslutar brevet till Grundtvig med orden: »Detta har hvarit ett hvilans år, men nu vill jag åter ta fatt.«³⁸⁸

Under det hon kallar ett vilans år hade hon skrivit och publicerat nästan ett tiotal noveller. Och 1899 utkom hon med två böcker, först *Drottningar i Kungahälla jämte andra berättelser* under hösten och sedan *En herrgårdssägen* strax före jul. Den gamla idén om att skriva en versberättelse om Kungahällas drottningar hade hon nu gett upp och istället skrivit ett antal kortare berättelser kring dessa färgstarka kvinnogestalter. Än en gång hade hennes dröm om versen fått ge vika för prosan. Boken innehåller tre avdelningar: drottningberättelserna, en samling legender och en del kallad Berättelser. Som hon hade för vana samlade hon här de bästa av de noveller hon skrivit för olika tidskrifter i bokform.

Hon hade skrivit en första version av *En herrgårdssägen* redan under våren 1899; en novellversion kallad »Hjärnsånad«, som tydligare anslöt till sagomotivet med Skönheten och Odjuret. I ett brev till Elisabeth Grundtvig ber hon sina danska översättare om en kritisk läsning: »Den har kommit till i så stor hast och det förefaller mig själf, som skulle den ej vara riktigt färdig mest i språkligt afseende.«³⁸⁹ Hon har ännu inte visat novellen för någon skriver hon, och i ett brev till Elise Malmros säger hon: »Jag saknar mycket dig och Anna Oom, som jag ändå hade mod att läsa upp för. Så saknar jag er fasligt också, och hela Landskrona, då det går bra för mig.« Hon levde mer isolerat i Falun än i Landskrona, och det var nog typiskt att hon främst saknade någon att dela glädjen över framgångarna med. Brevet fortsätter:

Men då jag får mina engelska och amerikanska recensioner, som verkligen äro bra vackra, så är det hårdt att ej kunna rusa åstad till dig i banken och undra om det skall lyckas att bli en riktig litterär storhet, och om det skall gå att bli rik.³⁹⁰

Saknaden efter vännerna som oreserverat gladde sig åt alla hennes framgångar säger kanske något om att förhållandet till Sophie Elkan var mer komplicerat på den här punkten. Mellan dem fanns en annan konkurrens, och även om de läste och kritiserade varandras manuskript så tog Sophie Elkan allt oftare illa vid sig av Selma Lagerlöfs ibland ganska auktoritära ton. Det var naturligtvis en prövning att Selma Lagerlöfs stjärna redan lyste så mycket starkare, och Sophie Elkan klagade ibland över att människor ville göra hennes bekantskap bara för att fråga ut henne om hennes vänskap med Lagerlöf. Våren 1899 bekänner Sophie Elkan i ett brev hur hon måste kämpa med sin avundsjuka:

Och du vet, att jag unnar dig alla dina framgångar och gläder mig åt dem, men jag unnar naturligtvis mig också både att skriva bra och vinna erkännande, sådant som min kolossala egenkärlek kan vara nöjd med. Och du måste erkänna att jag kunde vara svårt frestad till afvundsjuka och att jag stretar emot, emot af alla krafter härvidlag ...³⁹¹

Men i ett brev till Betty Warburg bekände Sophie att hon funderat på att bryta med Selma, om inte *John Hall* skulle få framgång. Den brevsidan råkade av misstag hamna i ett brev till Selma Lagerlöf istället, och hon tog naturligtvis mycket illa vid sig. Sophie skyndade sig att be om ursäkt och försäkra Selma att hon aldrig hade kunnat bryta med henne, »du är så sammanvuxen med mig i alla mina innersta hjärterötter».³⁹² Men det ojämlika i deras respektive status på det litterära fältet skavde på förhållandet. Några år senare skriver Selma Lagerlöf:

Inte kan jag neka, att det ges dagar, som äro svåra för mig, det är då du går och ser på mig med behärskad fiendskap och har samvetskval att du är afvundsjuk och berömmar mig alltför nitiskt inför främmande, då blir jag maktlös

och rädd, men jag vet ju att det stora hjärtat bryter igenom med seger till sist och då blir du oemotståndlig och jag älskar dig åter med min första kärlek.³⁹³

Avunden som låg och sjöd hos Sophie bidrog nog till att Selma Lagerlöf inte delade arbetet med *En herrgårdssägen* lika intensivt med henne, som hon tidigare gjort. Sophie Elkan hade varit mycket kritisk mot det första utkastet hon fått se, och efter det arbetade Lagerlöf vidare på berättelsen utan att dela den med väninnan. Det ligger en egendomlig paradox i att när Selma Lagerlöf skrev sin roman om kärleken som övervinner allt, gjorde hon det utan att involvera den älskade i arbetet.

En herrgårdssägen är en kortroman på cirka 150 sidor, tät och lysande, med en helt säregen ton. Den gestaltar mästerligt det kärlekens credo som löper som en röd tråd genom Lagerlöfs verk, och förhåller sig fritt och självständigt till sagomotivet med Skönheten och Odjuret i sin tolkning av en kärlek som rör sig bortom hierarkierna. Kärleken mellan den föräldralösa flickan Ingrid Berg och herremanssonen Gunnar Hede är en kärlek med många förhinder, och en kärlek som bär ödesbestämmelsens prägel. Både Ingrid och Gunnar är ett slags utkantsvarelser, som på olika vis hamnat utanför de vanliga mänskliga sammanhangen. Ingrid lider så av bristen på kärlek och förståelse i fosterhemmet att hon glider in i ett slags skendöd, en djup koma som av omgivningen uppfattas som att hon faktiskt dött. Hon läggs i kistan och sänks i graven, som står öppen tills högmässan är över – och hon spelas bokstavligen upp ur graven av Gunnar Hedes fiol, då han av en slump passerar kyrkogården och slår sig ner vid den öppna graven för att spela. Myten om Orfeus och Eurydike, där konsten är det enda som kan övervinna döden, får här en mycket egensinnig tolkning, som med sina konkreta, nästan burleska detaljer för in ett humoristiskt element i det mirakel som utspelar sig.

Gunnar har å sin sida blivit vansinnig, efter att ett desperat

försök att rädda gårdens ekonomi genom handel med getter har misslyckats. Alla getterna fryser ihjäl då han driver dem genom en öde skog om vintern, och sedan den dagen är han så rädd för alla fyrfota djur att han måste niga för dem då han passerar dem. Hans vansinne skildras som ett skydd mot en »vanvettig, förfärlig skräck, själens, de fallna andarnas orimliga fasa».³⁹⁴ Han går omkring som gårdfarihandlare klädd i en stor fårskinnspäls, och kallas allmänt för Getabocken. Han har glömt sin gamla mamma som sitter ensam hemma på gården, och gömmer sig för sin ångest i sjukdomens skrattretande figur. Nu räddar han alltså Ingrid från att bli levande begravd, och längre fram i romanen räddar Ingrid honom från vansinnet, då hon i honom igenkänner den unge student hon mött en gång i barndomen och sedan dess älskat i hemlighet.

Både Ingrid och Gunnar har svårt att leva i den verklighet som erbjuds dem. Ingrid utvecklar i sena tonåren en fallenhet för drömmar och fantasier, som krockar med fostermoderns syn på hur en ung kvinna ska vara:

Synernas och inbillningarnas rike öppnade sig för henne med en stark lockelse, och mitt på dagen kunde hon låta arbetet falla och sjunka ned i en dröm. Men prästfrun, som var en rask och hård arbetsmänniska, tyckte inte om detta. Hon klagade över att flickan var lat och trög och pinade henne med stränghet, så att hon blev helt förskrämd och olycklig.³⁹⁵

Ingrid flyr in i sin skendöd på ett liknande sätt som Gunnar flyr till vansinnet: för att de inte finner sin plats i verkligheten. Gunnar har slarvat med studierna för att ägna sig åt musiken, som han älskar; sedan misslyckas han även med att rädda familjens ekonomi. Han uppfyller inte kraven som manlighetens roller ställer på honom, att vara framgångsrik och handlingskraftig. Både Ingrid och Gunnar skildras som ett slags drömmande, känsliga konstnärssjälar som inte får

utrymme att utveckla sin individualitet, utan bryts ner i mötet med verklighetens hårda krav. Bara tillsammans blir de starka nog att övervinna sig själva och finna ett sätt att vistas i världen. Och när Gunnar i romanens slut åter vill fly in i sjukdomens mörker ropar Ingrid fram honom; rasande och vild tvingar hon honom ut ur självupptagenheten och får honom att se dem som älskar honom och våga möta livets verklighet. Kärleken är det mirakel som förvandlar människan och som kan göra livet uthärdligt. Förundrad inser Gunnar att: »Han var älskad, han, stackars förfärliga människa, han, stackars vidunder.»³⁹⁶ Men kärleken kräver mod och vakenhet hos den älskande, och en förmåga just att övervinna självviskheten och på allvar se den andra. Lagerlöf skriver i romanen fram ett slags utopisk jämlikhet, där både mans- och kvinnorollen skildras som något som måste överskridas för att en livsduglig individualitet ska kunna spira, och där både mannen och kvinnan måste göra ett aktivt val att på allvar bli älskande människor för att kunna överleva.

Hon använder hela sitt register i denna täta lilla roman, och rör sig självklart från melodramens alla drastiska skeenden och stora gester till det psykologiskt finstämda och lyriska. Berättelsen är stadigt förankrad i en konkret, lantlig verklighet, men lika viktig är den inre verklighet där stora delar av dramat utspelar sig. Syner och fantasier spelar lika stor roll som yttre skeenden – stycket om fru Sorg i sin otäcka fladdermusgestalt glömmes nog ingen som läst boken. Och gestaltningen av Gunnar Hedes psykotiska tillstånd visar på oerhörd psykologisk insikt, helt i takt med tidens intresse för det omedvetnas världar. Här gäller det inte bara att försona himmel och jord, utan även att försona yttre och inre verklighet, den inre värld som bara kan skildras genom bilder och myter. Utan att skygga för det fula och ömkliga i huvudpersonernas mänskliga tillkortakommanden skildrar Lagerlöf deras rörelse mot varandra och mot en större frihet, i kärlekens hägn.

En herrgårdssägen utkom i december 1899, i Bonniers och Bojesens nya serie »Nordiskt Familjebibliotek«, med vinjetter av konstnären Georg Pauli. Den blev en stor försäljningsframgång, även om många recensenter fortfarande hade svårt att helt uppskatta sammansmältningen av fantasi och verklighet, och alltså missade Lagerlöfs strävan att skriva fram både en inre och en yttre verklighet. Endast ett par yngre kritiker såg och värderade det psykologiskt insiktsfulla i hur Ingrid och Gunnar gestaltas. Författaren Karl-Erik Forsslund (som senare kom att grunda Brunnsviks folkhögskola) menade att skildringen av Gunnar Hede »är gjord utan motsvarighet i vår – och kanske äfven andras! – litteratur; den är gjord med en psykologisk skarpblick, som ger den värdet af den grundligaste vetenskapliga afhandling.«³⁹⁷ Men dessa enstaka röster förmådde inte nå igenom den nu allmänt etablerade övertygelsen om att Selma Lagerlöf främst var en omedveten, nästan barnslig sagoberättare. Rollen var fastlagd, och den skulle komma att bestå.

Selma Lagerlöf själv var redan långt borta när romanen väl kom ut. Hon och Sophie Elkan hade gett sig av på sin mest äventyrliga långväga resa. Den 4 december 1899 lämnade de återigen Köpenhamn, den här gången med Jerusalem som mål.